

AKO DV RÁVAŤ NOVEMBRU 1989

zuzanamaďarová

- 093 alternatívne verejné priestory
- 103 bezpečné miesto
- 131 bojovníci a martýri
- 059 cesty za pravdou
- 053 čítať mlčanie
- 107 bolo treba vybaviť
- 083 budovanie hnutia
- 107 byty, domy, pozemky
- 048 diskurz mlčania
- 134 distribučné kritériá pamäti
- 088 divadelné predstavenie
- 133 diverzifikovaný príbeh
- 114 domácnosť
- 142 elity
- 115 epicentrum revolúcie
- 065 etické riziká
- 097 Federálne zhromaždenie
- 111 feministická geografia
- 017 feministické prístupy ku kánonu
- 116 fotografovanie
- 104 fyzická námaha
- 136 hegemónna maskulinita
- 024 historický revizionizmus
- 051 história žien
- 132 hranice
- 137 charizma
- 091 charizmatický dav
- 114 Charta 77
- 144 chválenkárstvo
- 092 inštitucionálne zmeny
- 101 irónia
- 074 jazyk revolúcie
- 127 ješitný chlap
- 019 kánon Novembra

ASPEKT • knižná edícia

Zuzana Maďarová • Ako odvrávať novembru 1989 • Rodové aspekty pamäti • Odborné recenzentky: PhDr. Jana Cviková, PhD. a doc. PhDr. Oľga Gyárfášová, PhD. • Vyšlo roku 2019 v Knižnej edícii ASPEKT • www.aspekt.sk • Túto knihu sme vydali vďaka dobrovoľníckej práci a dôvere, ktorú ste nám preukázali poukázaním 2 percent z daní na našu činnosť • Redakcia: ASPEKT • Copyright © Zuzana Maďarová 2019 • Design © Layout JS. 2019 • Prvé vydanie • Produkcia pressitech, s. r. o., Bratislava • Prvé vydanie • ISBN 978-80-8151-080-9 • EAN 9788081510809

Za obrovskú odbornú pomoc a podporu ďakujem mojim aspektčičkam Jane Cvikovej, Jane Juráňovej, Alexandre Ostertágovej a Kataríne Krnovej, bez ktorých by žiadna publikácia nevznikla • Za cenné diskusie a starostlivosť ďakujem Oľge Gyárfášovej, Veronike Valkovičovej a Pavlovi Hardošovi • Svojej drahej rodine ďakujem za všetko.

AKO ODVRÁVAŤ NOVEMBERU 1989

zuzana maďarová

Zuzana Maďarová (1984) spolupracuje s feministickou vzdelávacou a publikačnou organizáciou ASPEKT od roku 2005. Vyštudovala žurnalistiku na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. V roku 2010 absolvovala rodové štúdiá na Central European University v Budapešti a v roku 2017 doktorandské štúdium v Ústave európskych štúdií a medzinárodných vzťahov Fakulty sociálnych a ekonomických vied Univerzity Komenského v Bratislave, kde v súčasnosti pôsobí ako výskumná pracovníčka. V rokoch 2015 až 2017 bola vyslanou expertkou v Európskom inštitúte pre rodovú rovnosť vo Vilniuse. Svoj výskum orientuje na politickú subjektivitu žien v histórii i súčasnosti, rodové usporiadanie spoločnosti a na feministickú reflexiu politickej komunikácie. Autorsky a editorsky sa podieľala na publikáciách *Občianky a revolucionárky. Ako, kedy, kde sa vylučujú nevhodné subjekty* (2015), *Politika vylúčenia a emócií. Aspekty predvolebnej kampane* (2012), *Politiky a političky. Aspekty politickej subjektivity žien* (2011) a i.

•

V ponímaní nášho projektu nie je história len súhrnom významných udalostí či osobností, ale predovšetkým množinou tiel a zážitkov, ktoré tieto telá zažili, čiže v tomto zmysle je aj naším zážitkom a zdrojom legitimizácie toho, čo robíme, čo sme robili. Telá zažívajúce históriu sú v tejto spoločnosti obvykle priradované jednoznačne k biologicky ženskému alebo mužskému pohlaviu a vstupujú do rastra nespochybnenej dvojrodovosti, ktorá od nich vyžaduje napĺňanie istej ženskej a mužskej roly; preto je dôležité, aby bola v našich úvahách o histórii žien prítomná rodová perspektíva ako kľúčový moment organizácie spoločnosti •

•

Jana Cviková *Histórie žien*

•

Obsah

Osobný a politický príbeh skúmania histórie a pamäti • Na úvod • 009

- 013 O jednom skúmaní Novembra
- 019 Možno hovoriť o kánone Novembra?
- 022 Spoločenské a politické pohyby 30 rokov „po“
- 025 Ako odvrávať novemburu 1989

1 • Feministické skúmanie pamäti, hlasu a mlčania • 029

- 031 Čo môže rod prezradiť o minulosti a súčasnosti
- 037 Na ceste medzi individuálnou a kolektívnou pamäťou
- 047 Nachádzanie hlasu a moc mlčania

2 • Prelamovanie mlčania v skúmaní histórie a pamäti • 057

- 061 Orálna história ako teória i metóda skúmania
- 067 Naratívna analýza historických príbehov
- 070 Dve úrovne skúmania rodového ticha v kontexte Novembra

3 • Ako sa robila nežná revolúcia • 079

- 081 Politická prax revolúcie
- 084 Spektakulárne vystúpenia Novembra
- 088 Divadelné predstavenie a kolektívny happening
- 093 November ako sled jednorazových udalostí
- 098 November ako proces alebo praktická „nežná“

4 • Kde sa robila nežná revolúcia • 109

- 111 Priestory a línie revolúcie
- 115 Vyvieranie a šírenie alebo vznik paralelných ohnísk revolúcie
- 122 Línie osobných a politických priestorov Novembra

5 • Kto robil nežnú revolúciu • 129

- 131 Kritériá revolučného aktérstva
- 134 Maskulinita, femininita a podoby aktérstva
- 139 O zabudnutej verejnosti
- 143 Vylúčenie zakorenené v jazyku a cesty k aktérstvu

• Na záver • 149

Bibliografia 158

Talking Back to November 1989. Gender Aspects
of Memory (Summary) 178

Osobný a politický príbeh skúmania histórie a pamäti

- Na úvod

Barbara Labuda sa o tomto zlyhaní svojich kolegov vyjadrovala s rozhorčením v každom našom rozhovore v deväťdesiatych rokoch.

„Poľsko veľa dlhuje obrovskému počtu žien, ktoré pôsobili v hnutí, a napriek tomu sa vytratili z krásnej histórie boja o jeho nezávislosť.“ Pokračovala krátkym príkladom: „V niekoľkých rozhovoroch, ktoré nasledovali po vyjednávaniach za okrúhlym stolom, sa Zbigniew Bujak zmienil o tom, že Helene zostal veľa dlhý. Ale to nie je to isté ako povedať, že Helena Łuczywo utvárala opozíciu.“

Shana Penn *Vytrvalá revolúcia*

Po vyhlásení stanného práva v roku 1981, keď väčšinu vedúcich osobností poľského opozičného hnutia Solidarity zatkla polícia a zvyšok sa musel ukrývať, zorganizovali ženy tajnú skupinu Damska Grupa Operacyjna so sídlom vo Varšave, spojili sa s ďalšími ľuďmi po celej krajine a začali vydávať a distribuovať noviny Tygodnik Mazowsze (Kondratowicz, 2001; Penn, 2005). V tomto období sa aktivizmus žien stal ohniskom stratégií, štruktúr a aktivít demokratickej opozície. Ako konštatuje Shana Penn: „Nebyť žien, opozičné hnutie by jednoducho neexistovalo.“ (2005, s. 59) Napriek tomu, že aktivity žien boli jadrom politickej zmeny a stáli aj pri zrode demokratickej tlače v Poľsku,¹ neinformovala o nich ani zahraničná tlač v dobe, keď sa diali, ani sa nestali súčasťou príbehu Solidarity v čase písania jej histórie. V súčasnosti vieme o účasti žien v hnutí najmä preto, lebo sa jej od začiatku deväťdesiatych rokov venuje americká bádatelka Shana Penn, ktorá prerozprávala ich príbehy napokon aj v knižnej publikácii *Solidarity's Secret* (Tajomstvo Solidarity, 2005), a postupne sa o príbehy žien začali zaujímať aj poľské bádatelky, dokumentaristky a umelkyne (Dzido – Śliwowski, 2014; Kenney, 1999; Kondratowicz, 2001; Penn, 2005).

Disidentky v Československu schovávali tajné dokumenty do detských kočíkov s dvojitým dnom či detských zavinovačiek, rady na mäso a iné nedostatkové potraviny vytvárali príležitosť vymieňať si samizdaty skryté v taškách. Ženy boli neodlučiteľnou súčasťou opozičných aktivít pred rokom 1989, ale v kolektívnej pamäti zostávajú nezapamätané a v histórii často neprítomné (Linková – Straková, 2017). Prvá kniha, ktorá čiastkovo mapuje aktivity žien v rámci disidentského hnutia v Československu, vyšla pri príležitosti štyridsiateho výročia Charty 77 v roku 2017. Súbor dvadsiatich rozhovorov so signatárkami Charty 77 s názvom *Bytová revolta: jak ženy dělaly dissent* (Linková – Straková, 2017)

•

¹ Po tom, čo Solidarity vystúpila z illegality, mnohé členky skupiny Damska Grupa Operacyjna viedli prvý necenzurovaný spravodajský servis v období štátneho socializmu v Poľsku a po roku 1989 založili prvý poľský demokratický denník *Gazeta Wyborcza* (Penn, 2005, s. 10 – 11).

uzatvára kapitola jednej zo zostavovateľiek Marcely Linkovej, ktorá opisuje dvojité zámery projektu: sprítomniť spomienky na také aktivity a priestory, ktoré zväčša nebývajú súčasťou „veľkých“ disidentských dejín, a zároveň pripomenúť, že aj predtým viditeľné ženy sa z histórie akosi vytratili. „Věříme, že budoucí projekty, které se budou Chartě 77, disentu či undergroundu věnovat, nadále bílá místa historie žen vytvářet nebudou,“ zdôrazňuje Linková (2017, s. 375) potrebu ďalšieho skúmania v tejto oblasti, ako aj komplexnejšieho a nevylučujúceho prístupu k utváraniu kolektívnej pamäti a písaniu histórie.

Výskumy opozičných aktivít v Poľsku a Československu pred rokom 1989 naznačujú, že zahrnutie skúseností žien do známeho príbehu ho nielen obohacuje, ale aj naštrbuje, prepisuje samotný priebeh, formy a priestory odporu proti opresívnemu režimu. Podľa Linkovej (2017, s. 377) je spektrum aktivít, ktorému sa ženy v Charte 77 venovali, široké a nemožno ho zjednodušať tvrdením, že ženy vykonávali podporné a pomocné roly. Namiesto toho treba spochybniť predstavu o hlavných a pomocných aktivitách a vidieť rôzne typy činností ako navzájom súvisiace, podporujúce sa a od seba závislé. Ani o priestoroch odporu nemožno komplexne premýšľať bez súvislosti so symbolickým rodovým poriadkom, ktorý súkromnú sféru od začiatku modernej industriálnej spoločnosti prisudzuje ženám. Napokon, je to aj presun politických aktivít do oblasti domácnosti, ktorý ženám umožnil zapájať sa do disidentskej činnosti (Linková, 2017). Rozpoznávanie žien ako vedúcich postáv podzemného hnutia zase naštrbuje predstavy o Solidarite ako organizácii vedenej výraznými mužmi, ktorí napokon zasadli k okrúhlym stolom s predstaviteľmi štátneho socializmu. Takéto rozpoznávanie je však komplexný proces, ktorý sa odohráva na individuálnej aj kolektívnej úrovni. Shane Penn (2005) sa podarilo zachytiť dynamiku a mnohohrvstvosť činnosti žien práve vďaka skutočnosti, že opakovane hovorila s členkami Solidarity. Vo svojej publikácii zachytáva a komentuje, aké stopy zanecháva spoločenský kontext na príbehoch hnutia a reflektovaní pozície jeho účastníčok. Na začiatku skúmania sa ženy napríklad úplne odmietali identifikovať ako

vedúce osobnosti hnutia, no časom sa ich prístup mierne zmenil. Penn to vysvetľuje ako dôsledok posunov vo vnímaní konceptu vedúcich osobností – kým v deväťdesiatych rokoch bol spájaný s nedemokratickým režimom a mocou *nad* ľuďmi, v kontexte demokratických zmien sa jeho implikácie pozmenili a rozrôznili (2005, s. 233). Na procese, ktorým prešiel výskum Shany Penn, sledujeme, že pamäť sa vždy utvára v súvislostiach a nemožno ju oddeliť od jej artikulácie (Lomsky-Feder, 2004; Reading, 2002).

V kontexte tridsiateho výročia novembra 1989 sa na základe uvedených výskumov historického aktérstva vynárajú naoko jednoduché otázky: Kto rozpráva príbehy nežnej revolúcie, a formuje tak historickú pamäť nášho spoločenstva? Kto túto príležitosť nemá? Ktoré aktivity sú prítomné v príbehoch Novembra a ktoré zostávajú neviditeľné? A napokon: Ako vyzerá obraz nežnej revolúcie, ktorý každoročne pri príležitosti výročia nanovo utvárame?

O jednom skúmaní Novembra

Príbeh môjho skúmania sa začal písať v roku 2009, keď som sa účasťou žien na nežnej revolúcii² zaoberala v rámci štúdia na Central European University v Budapešti.³ Spisovateľka, jazykovedkyňa a herečka Ingrid Hrubaničová (2009) pri príležitosti dvadsiateho výročia novembra 1989 zverejnila v denníku SME otvorený

•

² Objavujú sa pochybnosti o tom, či sa udalosti Novembra môžu, resp. majú označovať ako revolúcia. V tejto súvislosti sa prikláňam k argumentom Jamesa Krapfla, podľa ktorého veľký počet ľudí v Československu rozoznával udalosti odohrávajúce sa po 17. novembri 1989 ako revolúciu a pre týchto ľudí bol pojem revolúcia „zmysluplným vyjadrením dôležitého aspektu ich skúsenosti“ (2009, s. 29). Preto je síce dôležité podrobovať November teoretickej reflexii a skúmať ho vo vzťahu k rôznym revolučným kritériám, ale rovnako dôležité je pýtať sa, aké významy mali udalosti v novembri 1989 pre ľudí v Československu a ako sa tieto významy postupne menia.

³ Nasledujúce odseky vychádzajú zo štúdie *Ako odvrátať Novembru 1989. Skúmanie naratívov historických udalostí z rodového hľadiska*, ktorá vyšla v roku 2016 v časopise Gender, rovné príležitosti, výzkum, a z dizertačnej práce *Politika historickej pamäti z rodovej perspektívy* (2017).

list adresovaný „potenciálnym ženám Novembra“, ktoré vyzvala, aby prehovorili o skúsenostiach z revolúcie. Tento list bol reakciou na mediálny diskurz o „mužoch Novembra“, ktorý predstavoval revolúciu ako mužmi tvorenú historickú udalosť. Feministická vzdelávacia a publikačná organizácia ASPEKT zverejnila Hrubaničovej výzvu na svojej webovej stránke a postupne publikovala 28 príbehov žien, ktoré sa podelili o svoje skúsenosti z nežnej revolúcie.⁴ Organizácia ASPEKT pritom v deväťdesiatych rokoch 20. storočia sprostredkovala prvé zmienky o vylučovaní žien, ktoré bolo inherentným aspektom revolúcie a pokračovalo pri vytváraní a interpretovaní pamäti novembra 1989.⁵ Ako prvá na to upozornila švajčiarska spisovateľka slovenského pôvodu Irena Brežná.⁶ „Z druhých bitevných polí, z revolučných tribún, z parlamentných siení vyhánajú zamatoví revolucionári svojimi dorážajúcimi laktami všetko ženské von. Konečne zasa sami medzi svojimi. Kázaním: žena, bola si zvedená na zlú cestu, spamätaj sa, ju posielajú naspäť k deťom, k opisovaniu svojich uznesení poškodzujúcich záujmy žien, k vareniu kávy, k umývaniu dlážky, k bežiacemu pásu, k súťaži o najkrajšie prsia.“ (1993, s. 55) Brežná takto kriticky zhodnotila situáciu žien na Slovensku a v Českej republike, pričom reflektovala proces revolúcie a vylučovanie žien z verejného priestoru po novembri 1989. Je príznačné, že prvá osoba, ktorá písala o neprítomnosti žien na revolučných tribúnach, bola pozorovateľka zo západných krajín (pozri aj Cviková – Maďarová, 2011; Maďarová, 2011), veď dodnes sa účasti žien na zmene politického režimu v Československu venuje len malá pozornosť. Hrobové ticho o úlohe žien v nežnej revolúcii, ako aj neprítomnosť systematickejšej rodovej reflexie revolučných udalostí možno nazvať aj *rodovým tichom*. Je pritom súčasťou širšieho spoločenského mlčania⁷ o rode po roku 1989, ako ho v súvislosti s Českou republikou tematizuje Jan Matonoha (2015), nadväzujúc na prácu autoriek a autorov ako Hana Havelková (1993, 1999), Jiřina Šmejkalová-Strickland (1994), Mírek Vodrážka (1993, 1999), Alena Wagnerová (1999) či Peggy Watson (1997). „Mlčení o genderu, strukturální neschopnost či nemožnost reflexe vlastní sociálně a mocensky situované pozice přitom nepředstavuje pouze jeden z mnoha parciálních výzkumných

problémů, ale stala se indexem (příznakem, symptomem) širšího deficitního chápání demokracie (demokratických, etnických a jiných) v předrevolučních diskurzích disentu a v porevoluční české společnosti vůbec,⁴ konštatuje Matonoha (2015, s. 381–382). Účast žien v nežnej revolúcii a ich skúsenosti z tohto obdobia zostávajú do veľkej miery nepreskúmané, miesto v revolučných pohyboch nejasné, spravidla ohraňované úlohami pomocníčok. Ako v roku 1993 zhodnotila nemecká prekladateľka slovenskej literatúry Angela Repka: „Kde totiž na scéne konajú hrdinovia, tam už niet pre ženy miesto. Prinajlepšom sa ocitnú ako šikovné asistentky v predizbách moci.“ (1993, s. 54)

Zvedavosť a túžba zistiť, či ženy boli skutočne len asistentkami revolúcie, aká bola ich úloha a ako prispeli k politickej zmene,

•

⁴ Články boli publikované na www.aspekt.sk v rámci projektu „20 rokov po: rodové aspekty novej verejnosti“. V roku 2013 vyšli aj ako súčasť publikácie *ASPEKTin – natlačенý výber z textov www.aspekt.sk* venovanej politickej subjektivite žien v rôznych kontextoch (Cviková – Juráňová – Maďarová, 2013).

⁵ Spojenie „pamäť udalosti“ nie je v slovenčine zaužívané, pamäť sa skôr viaže s predložkou „na“. „Pamäť na“ však vyvoláva predstavu spomienok týkajúcich sa konkrétnej udalosti. Aj prostredníctvom jazyka chcem upriamiť pozornosť na ponímanie pamäti ako priestoru, ako súboru spomienok a ideí, predpokladov a možností, sociálnych vzťahov či inštitúcií. Preto používam výraz pamäť Novembra, ktorý takéto chápanie pamäti lepšie vystihuje.

⁶ Článok Ireny Brežnej *Schreckliche Rache* pôvodne vydal nemecký feministický časopis EMMA v roku 1992. V slovenskom preklade Jany Cvikovej vyšiel pod názvom *Strašná pomsta* v prvom čísle feministického kultúrneho časopisu *Aspekt* v roku 1993 a neskôr knižne v zbierke *Tekutý fetiš* (Brežná, 2005).

⁷ Na pomenovanie absencie hlasu, ako aj štruktúrnej nemožnosti či neschopnosti určitej reflexie používam výrazy ticho a mlčanie. Uvedomujem si pritom jemné významové odlišnosti, ktoré majú v bežnej komunikácii a v slovníkových definíciách: kým ticho sa vzťahuje skôr k (absencii) hlasu, mlčanie môže evokovať vzťah k ľuďom, zámerné (ne)konanie. Preto je dôležité upozorniť, že teoretické koncepcie ticha/mlčania v tejto publikácii vychádzajú najmä z anglicky písanej literatúry, ktorá pre oba pojmy používa rovnaký výraz *silence*. Zároveň sa častejšie prikláňam k výrazu mlčanie, pretože umožňuje presnejšie pomenovať sieť previazaných vzťahov, ktoré sú podmienkou mlčania a tiež ho vyvolávajú. Neodkazujem teda na zámer umlčovať alebo zamlčovať, ale na štruktúrny jav. Podobne používam aj pojem zneviditeľňovanie. K pojmu mlčanie pozri aj poznámku č. 23.

ma priviedli k realizovaniu 16 rozhovorov s účastníčkami revolučných udalostí. Analýza rozhovorov bola súčasťou magisterskej diplomovej práce *Mechanisms of Invisibilization of Women in the Velvet Revolution* (2010), ponúkli mi však množstvo materiálu a podnetov, ktoré sú inšpiráciou a predmetom skúmania dodnes. Kým diplomová práca priniesla len stručný pohľad na mechanizmy zneviditeľňovania žien v nežnej revolúcii, jej rozšírená verzia prispôbená slovenskému kontextu vyšla pod názvom *Ženy Novembra* v publikácii *Politiky a političky. Aspekty politickej subjektivity žien* (2011). Výsledky skúmania iniciovali ďalšiu reflexiu (po)novembrových udalostí a poukázali na potrebu kontextualizovať rôzne naratívy hnutia a komplexnejšie sa do témy ponoriť. V štúdiu *Ako odvrávať Novembru 1989. Skúmanie naratívov historických udalostí z rodového hľadiska* (2016) som preto rozoberala konštruovanie novembra 1989 v dvoch skupinách naratívov – vo výpovediach účastníčok revolúcie, ktoré som získala v spomínaných rozhovoroch, a v mediálnych výpovediach, ktoré boli publikované pri príležitosti výročia revolúcie v roku 2013. Táto reflexia naznačuje zmenu epistemickej perspektívy – hoci stále išlo o analýzu naratívov, konceptuálny rámec jej poskytlí feministické prístupy k skúmaniu revolúcií a sociálnych hnutí (Evans, 2009; Frazier – Cohen, 2003, 2009a) a teória každodenného odporu (Johansson – Vinthagen, 2013, 2016; Scott, 1989, 1990). Pojmový a obsahový aparát skúmania revolúcií, sociálnych hnutí a odporu tvoril aj východisko štruktúry empirickej časti dizertačnej práce *Politika historickej pamäti z rodovej perspektívy*, ktorú som obhájila na Fakulte sociálnych a ekonomických vied Univerzity Komenského v roku 2017 a ktorá sa stala základom tejto publikácie. Nadchádzajúce kapitoly prinášajú pohľad do dvoch typov materiálov – naratívov účastníčok nežnej revolúcie a mediálnych naratívov publikovaných pri príležitosti jej dvadsiateho výročia –, aby na konkrétnom prípade historickej udalosti odkryli rodové mechanizmy utvárania kolektívnej pamäti, ako aj samotné možnosti artikulovania takej pamäti, ktorá sa pohybuje za hranicami dominantných priestorov, aktivít a aktérov.

Proces môjho skúmania prechádza (v žiadnom prípade však nie jednosmerne) od snáh zviditeľniť účasť žien na diani novembra 1989 cez prehodnocovanie chápania revolúcie ako historickej a politickej udalosti k premysleniu spôsobov individuálneho a kolektívneho rozpamätávania na November a jeho politických implikácií. V princípe teda sleduje feministické prístupy ku kánonu politického či historického myslenia a prácu s ním.

Tieto prístupy charakterizuje ambivalenosť. Feministická politická teória upozorňuje na to, že kanonizovaní autori a autorky vo všeobecnosti nezvažovali možnosť, že aj ženy môžu byť samostatnými politickými bytosťami a považovali ich za závislé od mužov (Zerilli, 2008). Christine Di Stefano tvrdí, že západná politická teória „je historickým a kánonickým diskurzom, umiestneným najmä do priestoru bielych európskych mužov, diskurzom, ktorý títo muži produkujú pre seba samých“ (cit. podľa Kobová, 2013, s. 676). Ako však upozorňujú viaceré autorky (pozri Hawkesworth, 2006; Kobová, 2013; Zerilli, 2008), takéto konštatovanie nie je zavrnutím kánonu, ale východiskom pre prácu s ním. Ten istý politický kánon do veľkej miery vytváral slovník, ktorý je dôležitým zdrojom a prostriedkom politického myslenia a praxe (Zerilli, 2008). Takýto slovník, rovnako ako celá politická tradícia – formovaná, prijímaná a pre(d)nášaná maskulínnymi subjektmi – môže niesť to, čo Di Stefano nazvala symptomatická stopa rodu. Preto je podľa nej úlohou feministických politických filozofiek, a možno dodať, že aj teoretičiek, „nanovo čítať túto tradíciu a hľadať v nej nové významy“ (cit. podľa Kobová, 2013, s. 676).

Postoje feministických teoretičiek a aktivistiek ku kánonu odopierajúcemu ženám politickú subjektivitu⁸ možno podľa Lindy Zerilli (2008, s. 106–107) zhrnúť do štyroch kritických pro-

•

⁸ Nadväzujem pritom na také chápanie politickej subjektivity, aké bolo vysvetlené v Editoriáli publikácie *Politiky a političky. Aspekty politickej subjektivity žien* (Cviková – Maďarová, 2011): na subjektivitu, ktorá sa nechápe ako opak objektivity, teda subjektívny prístup k poznávaniu (pozri napr. *Krátky slovník slovenského jazyka*, 2003; *Synonymický slovník slovenčiny*, 2004), ale ako schopnosť a ukazovateľ individuálneho alebo kolektívneho subjektu (*Slovník cudzích slov*, 2005).

jektov, ktoré sa upriamujú na to, aby 1. poukázali na absenciu žien alebo ich neúplný status v kanonizovanom politickom diskurze; 2. integrovali ženy do kľúčových kategórií teoretizovania politickej účasti, z ktorých boli pôvodne vylúčené; 3. poukázali na to, že takáto integrácia nie je možná, pretože ich vylúčenie je konštitutívnou súčasťou týchto kategórií; 4. načrtli dôsledky neuskutočniteľného začlenenia žien do súčasných politických kategórií a tieto kategórie rekonštituovali.⁹ Ako naznačuje štvrtý kritický projekt, primeranou reakciou na vylúčenie žien je nielen kritika a dekonštrukcia zaužívaných politických kategórií, ale aj ich premyslenie, rekonštruovanie a vytváranie nových spôsobov myslenia o politike. Spôsobov, ktoré by teoreticky reflektovali signifikantné zmeny v rodových vzťahoch a politické požiadavky feministického hnutia (Zerilli, 2008, s. 107).

Podobne ako Zerilli na poli politického myslenia zhrnula pôsobenie feministických teoretičiek v oblasti histórie Joan Wallach Scott (1986, v slov. 2007). Spôsob písania „novej histórie“ podľa nej závisí od toho, do akej miery bol rod rozpracovaný ako analytická kategória. V súčinnosti s rozvíjajúcim sa chápaním kategórie rodu teda možno uvažovať o zdôrazňovaní chýbajúcich skúseností žien v historickom kánone, o prehodnocovaní jednotlivých historických udalostí a v konečnom dôsledku o prehodnocovaní zaužívaných štandardov historickej signifikantnosti (Scott, 2007) a zmene historiografickej paradigmy (Lerner, 2001). Cieľom je teda taká historiografia, ktorá by ponúkala nové pohľady na staré otázky, v novom jazyku redefinovala staré problémy, zviditeľnila ženy ako aktérky histórie a vytvorila „analytický odstup medzi zdánlivo nemenným jazykom minulosti a našou vlastnou terminológiou“ (Scott, 2007, s. 65).

Kategorizáciu práce feministických teoretičiek v oblasti politickej teórie a praxe, ktorú načrtla Linda Zerilli (2008), rovnako ako opis práce feministických teoretičiek v oblasti histórie, ktorý uvádza Joan Wallach Scott (2007), možno chápať rôznymi spôsobmi. Môže slúžiť ako prehľad feministickej intervencie do konkrétnych prúdov myslenia a vedných disciplín, ako určitá rukoväť v snahe zorientovať seba a iných v množstve napísaných

diel. Zároveň však môže slúžiť – a to je pre túto publikáciu rovnako dôležité – ako model práce s konkrétnou, z feministického hľadiska doposiaľ neprebádanou témou. Pre skúmanie Novembra to jednoznačne predstavuje cieľ, ktorý stojí za hranicami predloženej publikácie, a to premyslenie a vytváranie nových spôsobov spomínania na udalosti roku 1989 a ich reflexie, ako aj dôsledné zvažovanie jazykových a pojmových možností na vyjadrenie skúseností a spomienok za hranicami kánonu.

Možno hovoriť o kánone Novembra?

Ak uvažujeme o tom, ako sa tematizuje aktérstvo žien v období Novembra, treba zdôrazniť, že samotné udalosti roku 1989 sa len postupne stávajú objektom historického skúmania. Ako skonštatoval historik Peter Jašek, existujúce reflexie predstavujú skôr „odrazový mostík pre budúci výskum“ (2017, s. 7) a téme sa venujú čiastkovo. Na Slovensku vychádzajú predovšetkým zborníkové práce, ktoré sa zapodieávajú rôznymi aspektmi nežnej revolúcie (pozri napr. Antalová, 1998; Jašek, 2010, 2017; Londák – Michálek, 2013; Žatkuliak a kol., 1999, 2009), špecifický význam majú publikácie založené na príbehoch orálnej histórie venujúce sa regiónom (Hrabko, 2005; Tatár, 2009)¹⁰ a na detaily bohatá práca historika Jamesa Krapfla *Revolúcia s ľudskou tvárou* (2009), ktorá vychádza z archívnych materiálov rôznych miest a obcí a ponúka rozmanité príbehy Novembra. Z českého prostredia je prínosná predovšetkým monografia historika Jiřího Suka *Labyrintem revoluce* (2009). Na pomedzí historiografie a výskumu pamäti sa nachádza

•

⁹ Uvedené kritické prístupy nemožno chápať ako tematicky oddelené a chronologicky zoradené. Hoci do istej miery odrážajú spôsob myslenia v jednotlivých vlnách feministického hnutia, navzájom sa prekrývajú a existujú v súčinnosti (Zerilli, 2008).

¹⁰ V Českej republike sa udalostiam roku 1989 venovali viaceré projekty orálnej histórie, napr. publikácia *Sto studentských revolucí: studenti v období pádu komunismu – životopisná vyprávění* (Otáhal – Vaněk, 1999).